

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA KULLANIMLARI VE SİBER ZORBALIK DENEYİMLERİ: ANKARA ÖRNEĞİ*

Emel BAŞTÜRK AKCA

Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü,
Kocaeli

İdil SAYIMER

Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler Bölümü,
Kocaeli

Seda ERGÜL

Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü,
Kocaeli

ÖZET

Son yıllarda internet teknolojilerinin gelişimi ve yaygınlaşmasıyla, Türkiye’de çocuk ve ergenler arasında internet kullanımının giderek arttığı gözlenmektedir. Ne var ki bu gelişmeler, “internet nesli” ya da “dijital yerli” olarak adlandırılan günümüz çocukları açısından yeni sorunları da beraberinde getirmektedir. İnternet kullanımının artmasıyla sosyal medya, ergenler arasında sadece olumlu sosyal etkileşimin gerçekleştiği bir mecra olmakla kalmayıp siber zorbalığın da yaşandığı bir mekân haline gelmektedir. Bu çalışmada ergenlerin sosyal medya kullanımlarını ve siber zorbalık deneyimlerini araştırmak amacıyla başkent Ankara’daki ortaokulların 7 ve 8. sınıflarında eğitim gören toplam 200 öğrenci ile gerçekleştirilen anket çalışmasının bulguları paylaşılmaktadır. Çalışma, Türkiye’nin yedi ayrı ilinde gerçekleştirilen (113K170 numaralı) TÜBİTAK projesinin bir parçasıdır. Çalışma sonucunda öğrencilerin büyük bölümünün evinde internet bağlantılı bilgisayar bulunduğu, çoğunun günde en az bir kez sosyal ağları ziyaret ettiği ve en çok kullandıkları sosyal ağın Facebook olduğu görülmüştür. Öğrencilerin %9,5’i sadece siber mağdur, %7’si sadece siber zorba ve %7,5’i siber Mağdur/Zorba olmak üzere, toplamda tüm örneklemin %24’ünün bir şekilde siber zorbalık/mağduriyet durumuna dâhil olduğu belirlenmiştir. Siber zorbalığı deneyimleme konusunda cinsiyetlere göre farklılıklar incelendiğinde ise erkeklerin kızlara göre daha fazla siber saldırgan oldukları ve sosyal ağlarda nefret gruplarına üye olan erkek öğrencilerin sayısının, kız öğrenci sayısından anlamlı ölçüde fazla olduğu görülmüştür. Araştırma bulguları, ortaokullarda siber zorbalığı önleyici çalışmaların gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

*Bu çalışmanın ilk hali, 11-14 Eylül 2014 tarihleri arasında Rusya’da düzenlenen “V. Avrupa Sosyal ve Davranış Bilimleri Araştırmaları Konferansı”nda sözlü olarak sunulmuştur. Çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen “Türkiye’de Temel Eğitim Gençliğinde Siber Zorbalık Konusunda Farkındalık Geliştirmek: Gençlerin ‘Siber Zorbalık’ı Algılayışı, Yaygınlığı ve Farkındalığına İlişkin Alan Çalışması” başlıklı (113 K 170 No’lu) proje kapsamında yapılan saha çalışmasından elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur. Desteklerinden dolayı TÜBİTAK’a teşekkür ederiz.

Anahtar Kelimeler: Siber zorbalık, sosyal medya, internet, ortaokul öğrencileri, Ankara

**Middle School Students' Social Media Use and Their Cyberbullying Experience:
A Case Study From Ankara**

ABSTRACT

With the rapid development of the internet and information technologies, internet use by adolescents has risen in Turkey. However, these developments have brought new problems for today's "net generation" or "digital native" children. With the increase of internet use, social media has become not only an arena for positive social interaction, but also a venue for cyberbullying among adolescents. In this study, the findings of the survey, which was completed by 200 students who attend 7th and 8th grades in Ankara middle schools, with the aim of providing information about adolescents' use of social media and cyberbullying experiences, are presented. This study was part of the larger TUBITAK project (No: 113K170) conducted in seven different provinces of Turkey. Research results revealed that the majority of the students owned a home computer with internet access, visited social networks at least once a day and Facebook was the most used social networking site. In total, 24% of the students were involved in cyberbullying; of the students 9.5% were cybervictims only, 7% were cyberbullies only and 7.5% were both cyberbullies and cybervictims. When the gender differences regarding cyberbullying experiences were examined, it was seen that males were significantly more likely to be perpetrators and more involved in online hate groups than females. This study highlights the need for preventive interventions aimed to eliminate cyberbullying among middle school students.

Keywords: Cyberbullying, social media, internet, middle school students, Ankara

Giriş

Günümüzde hâlâ internet teknolojilerine erişim ve kullanım becerisinden yoksun kesimler olarak birlikte, önceki nesillerden farklı olarak günümüz çocuklarının pek çoğu dijital teknolojilerin içinde doğup yetişmekte ve bu teknolojileri hayatlarının ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Eğitimci Marc Prensky, 21. yüzyılın dijital araçlarının dilini "ana dilleri gibi konuşan" bu yeni nesil öğrencileri "dijital yerliler" olarak adlandırmıştır (2001, s. 1). Prensky (2001, s. 2), dijital dünya ile sonradan tanışan "dijital göçmenler"den farklı olarak dijital yerlilerin, bilgiye hızlıca ulaşmaya, verileri eş zamanlı olarak değerlendirmeye ve aynı anda pek çok işi yapmaya daha yatkın olduklarını belirtmiştir. Günümüzde dijital araçları kullanım yaşının giderek düşmesi, yeni neslin düşünce kalıplarını değiştirebildiği gibi onlara eğitim, eğlence, etkileşim gibi pek çok alanda yeni fırsatlar sunmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, söz konusu fırsatların yanı sıra bazı riskleri de beraberinde getirmiştir. Bu risklerin başında, geleneksel akran zorbalığının okul ortamından siber uzama taşınmasıyla ortaya çıkan siber zorbalık olgusu gelmektedir. Siber zorbalık, geleneksel akran zorbalığından türeyen, ancak çeşitli yönlerden ondan

farklılaşmış olan yeni bir zorbalık biçimi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda siber zorbalık, bir birey veya grubun diğerlerine yönelik elektronik ortamda (e-posta, anlık mesajlaşma, sms, sohbet odaları, bloglar, forumlar ve sosyal ağlar aracılığıyla) sürekli ve kasıtlı biçimde gerçekleştirdiği aşağılama, iftira, dedikodu, taciz, tehdit, utandırma, dışlama ve benzeri rahatsızlık verici eylemleri ifade eder (Patchin ve Hinduja, 2006, s. 152).

Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi'nin 2012 yılı raporuna göre Türkiye, internet kullanımı açısından "düşük kullanım, biraz risk" grubunda yer almaktadır (Haddon ve Livingstone, 2012, s. 2). Ancak teknolojik gelişmelere paralel olarak Türkiye'de internet erişiminin arttığı ve kullanım yaşının genel olarak 6'ya kadar düştüğü görülmüştür (TÜİK, 2013). Nisan 2013'te internet erişimi olan hanehalkı oranı %49,1 iken, bu oran Nisan 2014'te %60,2'ye yükselmiştir (TÜİK, 2014). Bu gelişmelerle bağlantılı olarak, Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi'nin 2014 yılı Eylül ayında güncellenen son raporunda (Ólafsson, Livingstone ve Haddon, 2014, s. 16) Avrupa'da çocukların internet ve mobil teknolojilerle olan deneyimlerine ilişkin çalışma sayısının ülkelere göre değiştiği görülmektedir. 33 ülkeyi kapsayan rapora göre Türkiye, Almanya ve İngiltere'den sonra çocukların internet kullanımlarının en çok araştırıldığı üçüncü ülke olmuştur. Bu konudaki çalışmaların sayısında görülen büyük artışa karşın bazı alanlarda hala yeterince çalışma yapılmadığının altı çizilmektedir. Eksiklik hissedilen bu alanların başında, küçük yaştaki çocukların internet ve mobil teknolojileri kullanımları, çocukların çevrimiçi aktiviteleri ve bunlardan nasıl faydalandıkları, çocukların çevrimiçi risklere maruz olma durumları ve nasıl tepki verdikleri ile güvenli internet kullanımında ebeveyn ve öğretmenlerin rolü yer almaktadır.

Türkiye'de siber zorbalık konusunda yapılan çalışmalar 2000'li yılların sonlarına doğru internet kullanımının yaygınlaşmaya başlamasıyla ortaya çıkmış ve ağırlıklı olarak lise öğrencilerinin siber zorbalığa dâhil olma durumları ve siber zorbalıkla ilgili faktörler incelenmiştir (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Topçu, 2008; Çifçi, 2010; Çivilidağ ve Cooper, 2013; Peker, 2014). Türkiye'deki mevcut çalışmaların bir başka özelliği, birbirinden bağımsız şekilde, farklı örneklem ve yöntemler kullanılarak yapılması ve bu nedenle de birbirleriyle karşılaştırma yapma olanağının sınırlı olmasıdır. Bu makalede, ortaokul öğrencilerinin internet ve sosyal ağları kullanımları ile siber zorbalığa ilişkin farkındalıkları ve dâhil olma durumlarını ortaya koymaya yönelik geniş kapsamlı bir saha çalışmasından (113K170 numaralı TÜBİTAK projesi) elde edilen bulguların bir bölümü paylaşılmaktadır. Çalışma, başkent Ankara ilindeki 200 ortaokul öğrencisinin siber zorbalık konusundaki tutum ve farkındalıklarını, siber zorbalık konusundaki bilinçlerini, mağdur ve fail olma durumlarını, cinsiyetler arasındaki farkı da sorgulayarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Siber Zorbalık Kavramı ve Türkiye’de Yaygınlığına İlişkin Çalışmalar

Okul çağındaki öğrencileri kapsayan eğitim ve psikoloji odaklı çalışmalarda sıklıkla gündeme gelen akran zorbalığı sorunu, genel olarak güçlü olanın kendinden daha güçsüz ve savunmasız olana sürekli ve kasıtlı biçimde fiziksel, sözel ya da psikolojik olarak rahatsızlık vermesi şeklinde tanımlanabilir. Daha çok okul ortamındaki yüz yüze ilişkilerde görülen bu zorbalık türü, çeşitli fiziksel tacizlerin yanı sıra, tehdit etme, isim takma, alay etme, hakaret etme, aşağılama, iftira atma, kötü niyetli dedikodular yayma gibi sözel ya da sosyal ortamdan dışlama ve arkadaşlık ilişkilerini bozma gibi sosyal biçimlerde gerçekleşebilmektedir. Siber zorbalığın - her ne kadar geleneksel akran zorbalığından türemiş olsa da- çeşitli yönlerden ondan farklılaştığı görülmektedir (Slonje, Smith ve Frisen, 2012, s. 28). Geleneksel akran zorbalığına kıyasla siber zorbalık, belli bir teknolojik bilgi gerektirmekte, ergenler arasındaki e-posta, sms, akıllı telefon uygulamaları, sohbet odaları, bloglar, forumlar ve sosyal ağlar aracılığıyla daha çok dolaylı yollarla gerçekleşmektedir. Çevrimiçi zorbalıkta sıklıkla failin kimliği belirlenememekte ve fail, mağdurun tepkisini en azından kısa dönemde görememektedir. Siber zorbalığın yayılım genişliği de geleneksel zorbalığından çok daha fazladır ve mağdurun kaçabilme imkânı daha kısıtlıdır. Geleneksel akran zorbalığının temel özelliklerinden biri, zaman içerisinde tekrarlanması koşuludur. Ancak pek çok yazar, elektronik ortamdaki paylaşımların hızla yayılması ve kalıcı olması nedeniyle, özellikle dolaylı yoldan gerçekleşen siber zorbalık tanımında, tekrar unsuruna gerek olmadığı görüşündedir (Vandebosch ve Van Cleemput, 2009, s. 1351; Langos, 2012, s. 286; Slonje, Smith ve Frisen, 2012, s. 26).

Siber zorbalığı tanımlama ve onu geleneksel akran zorbalığından ayıran niteliklerin sınırlarını belirleme çabası, akademide halen devam etmekle birlikte konu üzerinde çalışan akademisyenler, bu yeni zorbalık türünün, gözetlenmesi kolay olan okul ortamı sınırlarını aşp günün her saatinde ve her yerde çocukları tehdit edebildiği görüşünde birleşmekte (Kofoed ve Ringrose, 2012, s. 6). Bu nedenle son yıllarda, özellikle teknolojik açıdan gelişmiş ve internet kullanım yaygınlığı yüksek olan ülkelerde, siber zorbalık vakalarını önleyici stratejiler geliştirmek üzere sivil toplum örgütlerinin kurulduğu görülmektedir. Siber zorbalığa karşı gençlere, ailelere ve eğitimcilere yönelik çevrimiçi ortamda kaynaklar sunarak çalışmalarını yaygınlaştıran bu kuruluşlar, eğitim bilimci, psikolog ve iletişim uzmanları gibi farklı disiplinlerden gelen uzmanların işbirliğiyle faaliyet göstermektedir (D’Auria, 2014, ss. 20-21).

Türkiye’de siber zorbalık konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında ise ağırlıklı olarak lise öğrencilerinin siber zorbalığa dâhil olma durumlarının ve siber zorbalıkla ilgili

faktörlerin incelendiği görülmektedir. Konu ile ilgili yapılan ilk araştırmalardan biri olan Erdur-Baker ve Kavşut'un (2007) çalışmasında, yaşları 14 ile 19 arasında değişen 228 lise öğrencisinin siber zorbalık deneyimleri incelenmiş; erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla hem daha fazla siber zorbalık yaptıkları hem de daha fazla siber zorbalığa maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca internet kullanım sıklığı ile siber zorba ya da kurban olma arasında pozitif yönde ilişki bulunmuş, buna karşılık okul türü, ailenin ekonomik geliri, yaş ve sınıf gibi diğer değişkenlerin siber zorbalık deneyimi ile ilişkili olmadığı görülmüştür.

Siber zorbalık ve empati düzeyi arasındaki ilişkiyi toplumsal cinsiyete bağlı olarak inceleyen Topçu'nun (2008) çalışmasında ise 16 ile 17 yaşlarındaki 717 katılımcıdan %47,6'sının siber zorbalık yaptığı belirlenmiştir. Bu çalışmada da erkeklerin siber zorbalık deneyiminin kız katılımcılardan daha yüksek olduğu ve geleneksel zorbalık yapanlarla iletişim araçlarını sık kullananların daha fazla siber zorbalık deneyimledikleri belirlenmiştir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu önemli sonuçlardan biri de "empati düzeyi yüksek olan" kızların daha az siber zorbalık yaptıklarıdır. Bu sonuç, siber zorbalığı önleyici çalışmalar için de yol gösterici niteliktedir.

Öğrencilerin siber zorbalık düzeyleri ile empatik eğilimleri arasındaki ilişkiyi araştıran bir başka çalışmada (Çiftçi, 2010) ise, söz konusu ikili arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Çiftçi'nin çalışmasında dokuzuncu sınıf öğrencilerinin "sanal zorbalık" düzeylerinin, "sanal taciz" ve "sanal takipçilik" boyutlarında erkek öğrencilerin lehine anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüş, bunda şiddet türevli davranışların bir cesaret, güç gösterimi ve statü koruma aracı olarak erkekliği vurguladığı algısının önemli bir etken olduğu belirtilmiştir (2010, s. 114). Bu çalışmaların dışında özel ve devlet okulları, Anadolu lisesi öğrencileri ile genel lise öğrencileri gibi farklı eğitim kurumlarındaki öğrencilerin siber zorbalık deneyimlerini ölçmeye yönelik çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Çivilidağ ve Cooper'in eğitim kurumları arasındaki farklılıkların anlamlı bir değişken olduğundan hareket eden çalışmasında, Anadolu lisesinde öğrenim görenlerin, genel lisede öğrenim görenlere göre daha fazla siber zorba davranışlarda buldukları belirlenmiştir (2013, s. 507).

Türkiye'de ilköğretim çağındaki öğrencilerin siber zorbalık deneyimlerine ilişkin çalışmaların sayısı ise görece daha azdır. Arıca ve arkadaşlarının (2008) yaptığı araştırma sonucunda öğrencilerin %35,7'sinin siber zorba, %23,8'inin hem siber zorba, hem siber mağdur, %5,9'unun ise sadece siber mağdur oldukları ve bu oranların hepsinde erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha fazla deneyim yaşadığı belirlenmiştir. Çalışmada siber zorbalıkla karşılaşan öğrencilerin %25'inin yaşadıklarını arkadaşlarına ve ailelerine

anlattıkları, %30,6'sının siber zorbalık failini çevrimiçi ortamda engellemek gibi aktif tepkiler verdikleri saptanmıştır.

Manap'ın (2012) 1142 ilköğretim öğrencisi ile yaptığı bir araştırmada önceki çalışmalara benzer şekilde erkek öğrencilerin siber zorbalık düzeyinin kız öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Sınıf düzeyi, internet ve sosyal paylaşım sitelerini kullanma sıklığı ve sosyoekonomik durumun yüksekliği arttıkça siber zorbalık düzeyinin de arttığı saptanmıştır.

İlköğretim öğrencilerinin siber zorbalık deneyimleri konusunda Türkiye'de yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri, Serin'in (2012) İstanbul ilindeki 74 ilköğretim okulunun 5., 6., 7. ve 8. sınıflarındaki 4291 öğrencisi ile bu okullarda görevli 727 müdür/müdür yardımcısı ve 916 öğretmen ile yürüttüğü doktora çalışmasıdır. Bu çalışma, okul yönetimi ve eğitimcileri de araştırmaya dâhil etmesi açısından da önemlidir. Araştırmada öğrencilerin % 9,42'sinin sadece siber zorba, % 11,79'unun sadece siber mağdur ve % 5,31'inin ise hem siber zorba, hem de siber mağdur olarak toplamda % 26,52'sinin siber zorbalığa bir şekilde karıştığı görülmüştür. Bu çalışmada da cinsiyete göre belirgin farklılıklar ortaya çıkmış, kız öğrencilerin erkek öğrencilerden hem daha az siber zorbalık davranışlarında buldukları, hem de daha az siber mağdur oldukları belirlenmiştir. İnternete internet kafeden giren çocukların, internete ev, okul ve arkadaşının evinden giren çocuklardan daha fazla siber zorbalık davranışları gösterdikleri ve düşük sosyo-ekonomik çevredeki okullarda okuyan öğrencilerin, orta ve üst sosyo-ekonomik çevredeki okullarda okuyan öğrencilerden daha fazla siber mağduriyet yaşadıkları saptanmıştır. Araştırma sonucunda ayrıca okul yöneticilerinin % 58,7'sinin, öğretmenlerin ise % 58,3'ünün siber zorbalık kavramının tanımını bildikleri, fakat okul yöneticilerinin % 51,7'sinin, öğretmenlerin ise % 65,4'ünün siber zorbalığa karşı herhangi bir önleyici çalışmada bulunmadıkları ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de siber zorbalığın deneyimlenmesi konusundaki çalışmaların sayısı her geçen gün artarken, buna paralel olarak önleyici çalışmaların sayısında da artış görülmektedir. Fakat Türkiye'de önleyici çalışmalar daha çok resmi kurumlar düzeyinde yürütülmektedir. Bu konuda çalışma yapan kurumların başında Milli Eğitim Bakanlığı gelmektedir. Bakanlığın çalışmaları genel olarak öğrencilerin internet kullanımına ve aşırı kullanımın yarattığı çeşitli sorunlara odaklanmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı, öğrencilerin internetteki ilk adımlarını bilinçli atmaları amacıyla Ulaştırma Bakanlığı ve Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu ile işbirliği içinde 2009 yılında "Güvenli İnternet Kullanımı için Tavsiyeler" isimli kitapçığı hazırlamıştır. Kalkınma Bakanlığı, internet kullanımı konusunda veri toplayıcı, önleyici ve farkındalık geliştirici çalışmalar yapan kurumlardan bir diğeridir. Bakanlığın "Bilgi Toplumu

Stratejisinin Yenilenmesi” başlıklı proje raporunda “sanal zorbalık”, toplumların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım alışkanlıklarında görülen risklerden biri olarak ele alınmaktadır. Diğer riskler ise “cinsel ve zararlı içeriğe maruz kalma, kişisel bilgilerin kötüye kullanılması, yabancılarla iletişime geçme, yanlış bilgi ve dezenformasyon, bağımlılık yaratma, nefret söylemi ve agresif davranışlar” olarak sıralanmaktadır. Türkiye’de çocuk ve gençlere psikolojik destek vermek üzere kurulmuş bir merkezin ise olmadığı görülmektedir (Baştürk Akca, Sayımer, Balaban Salı ve Başak, 2014, ss. 25-28).

Ankara İlinde Siber Zorbalığa İlişkin Anket Çalışması

Araştırmanın örneklemini, 2013-2014 öğretim yılında Ankara il merkezindeki altı ilçenin en fazla öğrenciye sahip ortaokullarında öğrenim gören toplam 200 (100 erkek, 100 kız) öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin yarısı 7.sınıf (n=100); yarısı da 8. sınıf (n=100) öğrencisidir. Öğrenciler çalışmaya gönüllü olarak katılmış, internet ve sosyal medya kullanım durumlarının yanı sıra, siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarının, hislerinin, tutumlarının ve tepkilerinin de araştırıldığı soruları içeren anket formunu kendi dersliklerinde yaklaşık bir saat içerisinde doldurmuştur. Çalışmada, öğrencilerin siber zorbalığa maruz kalma ve siber zorbalık faili olma düzeylerini ölçmek üzere Çetin, Yaman ve Peker (2011) tarafından geliştirilen Siber Mağdur/Zorba Ölçeği kullanılmıştır. 5’li Likert türündeki 22 maddeden oluşan bu ölçekte, açıkça siber zorbalık olarak adlandırılmayan bazı eylemlere öğrencilerin ne sıklıkla uğradıklarını ve bu eylemleri ne sıklıkla yaptıklarını işaretlemeleri istenmiştir. Siber zorbalık tanımı öğrencilere ayrı bir bölümde verilerek, böyle bir durumla karşılaşmaları halinde belirtilen ifadelerden kendilerine uygun olanlarını işaretlemeleri istenmiştir. Verilerin analizinde betimsel istatistik analizlerinin yanı sıra, SPSS 20 paket programı kullanılarak $p=0,05$ minimum kritik değer düzeyinde t-testi ve korelasyon analizleri yapılmıştır.

Bulgular

Anketin ortaya koyduğu sonuçlardan ilki öğrencilerin internet ve sosyal medya kullanımlarına ilişkindir. Ankete katılan öğrencilerin %87’sinin evinde internet bağlantılı bilgisayar bulunmaktadır. Öğrenciler, internete sıklıkla evden (%70) ve cep telefonundan (%25) bağlanmaktadır.

Öğrencilerin % 21’i interneti birincil kullanım nedeni olarak sosyal ağlara katılmayı gösterirken, çevrimiçi eğitim seçeneği %1’lik oranla son sırada yer almaktadır. Erkekler interneti daha çok oyun oynamak (%29) ve sosyal ağlara katılmak için (%20) kullanırken, kızlar ise interneti daha çok araştırma yapmak (%29) ve sohbet etmek (%25) için kullanmaktadır. Öğrenciler internet sayesinde bilgiye kolayca ulaşabildiklerini (%48),

arkadaşlarıyla daha sık iletişim kurabildiklerini (%33), eğlenceli vakit geçirdiklerini (%12), kendilerini kültürel anlamda geliştirebildiklerini (%5) ve kendileriyle ilgili olayları paylaşabildiklerini (%2) belirtmişlerdir. Diğer taraftan öğrenciler, internet yüzünden ders çalışma sürelerinin (%40) ve aileleriyle iletişimlerinin (% 30) azaldığını, daha az dışarı çıktıklarını (%21) ifade etmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin % 7'si internetin getirdiği olumsuzluklardan biri olarak “tanımadığı insanların tacizine uğrama” seçeneğini işaretlemiştir.

Öğrencilerin %80'inin sosyal ağları her gün en az bir kez ziyaret ettiği ve en çok kullanılan sosyal ağın Facebook (%95) olduğu görülmüştür. Öğrenciler sosyal ağları, tanıdıkları insanlarla sohbet etmek (%62), takip ettikleri sayfaların paylaşımını görmek (%15), içerik paylaşmak (%6), arkadaşlarını takip etmek (%6) ve yeni insanlarla tanışmak (%4) için kullanılmaktadır. Öğrencilerin %31'inin sosyal ağlarda birden fazla hesabı bulunmaktadır. Öğrencilerin %60'ı sosyal ağlarda kullanıcıların rahatsız edilmesini önlemek amacıyla kullanılan "Kullanıcıyı şikayet et/bildir" linki ile bir kullanıcıyı şikayet ettiğini belirtmiştir. Şikayet nedenlerinin başında “sözlü taciz” (%44), “reklam” (%20) ve “hakaret” (%18) gelmektedir. Öğrencilerin büyük bir oranı (%87) Facebook'ta kendilerine gelen bazı arkadaşlık tekliflerini reddettiklerini ifade etmiştir. Facebook arkadaşlığını reddetme sebeplerinin başında “o kişiyi tanımama” (%78) ve "o kişiden hoşlanmama” (%52) yer almaktadır. Şikayet etme ve arkadaşlık teklifini reddetme oranları ve nedenleri bakımından cinsiyetler arasında belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Facebook'ta nefret gruplarına üye olduğunu belirten öğrencilerin oranı %28'dir. Nefret gruplarına üye olan erkek öğrencilerin sayısı (n=35), kız öğrenci sayısından (n=21) istatistiki olarak anlamlı ölçüde fazladır (p=0,027).

Öğrencilerin yarısından fazlası (%60) internet aracılığıyla birisiyle tanıştığını belirtmiştir. Sosyal ağlarda tanımadıkları birinin “Merhaba” demesine, öğrencilerin %43'ü yanıt vermeyeceğini, %8'i yanıt vereceklerini, %44'ü uygun bulurlarsa ve %8'i de beğenirlerse yanıt vereceklerini söylemiştir. Öğrencilerin %42'si tanıdığı biriyle, %33'ü de tanımadığı biriyle internet üzerinden anonim olarak iletişim kurmuştur. İnternet aracılığıyla tanışma ve anonim iletişim kurma bakımından cinsiyetler arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (sırasıyla p=0,389, p=0,569 ve p=0,765).

İnternet ve sosyal medya kullanımlarına ilişkin soruların ardından öğrencilerin siber zorbalık konusundaki tutum ve farkındalıklarına yönelik sorular sorulmuştur. Öğrencilerden sanal ortamda görülen ve siber zorbalıkla ilişkili bazı davranış şekillerinden hangilerini onayladıklarını belirtmeleri istenmiştir. Öğrencilerin yarısından çoğunun onaylamadığı

davranışlar “cinsel içerikli görüntü paylaşmak” (%96), “tanıdıklarının ve arkadaşlarının özel hayatlarını paylaşmak” (%93), “tanışmak için ısrarla mesaj atmak” (%91), “provokasyon amaçlı içerik yazmak” (%90), “öğretmenler hakkında olumsuz şeyler yazmak” (%90), “başkalarının fotoğraflarıyla sahte hesaplar açmak” (%88) “başkalarının fotoğraflarını herhangi bir nedenle kaydetmek ve bu fotoğrafları başka sitelerde paylaşmak” (%87), “karşıt fikir ve düşünce topluluğu sayfalarına hakaret mesajları yazmak” (%86), “bir kişiye, kuruma veya futbol kulübüne yönelik, hakaret içeren resimler, videolar paylaşmak” (%80), “sanal ortamda anonim bir şekilde iletişim kurmak” (%73), “birine aşkı ilan etmek” (%68), “arkadaşlarına kızgınlığını online ortamda ifade etmek”tir (%66). Tüm bu davranışları kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek oranlarla onaylamadıkları görülürken, “hakaret içeren resim ve videolar paylaşmak”, “karşıt fikir ve düşünce topluluğu sayfalarına hakaret mesajları yazmak”, “başkalarına ait fotoğrafları paylaşmak” ve “birine aşkı ilan etmek” bakımından cinsiyetler arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık olduğu görülmüştür (sırasıyla $p=0,013$, $p=0,042$, $p=0,036$ ve $p=0,006$). Öğrencilerin yarısından fazlasının onayladığı tek davranış ise “tanışmak için mesaj atmak” (%52) olmuştur. Ancak burada da cinsiyet arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p=0,004$). “Tanışmak için mesaj atma”yı kızların çoğu onaylamazken ($n=58$), erkeklerin çoğu ($n=62$) onaylamıştır.

Öğrencilerin %90’ı internet kullanımında bazı etik/ahlaki kurallara uyulması gerektiğini düşünmekte, bu şekilde düşünenlerin %48’ini ($n=95$) kızlar, % 42’sini ($n=84$) erkekler oluşturmaktadır. İnternet kullanımında etik kurallara uyulması fikri bakımından cinsiyetler arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu, kızların etik kuralları daha fazla önemsendiği görülmüştür ($p=0,011$). İnternet kullanıcılarının etik davranmasının sağlanması için hem kız ($n=68$), hem de erkek ($n=72$) öğrencilerin çoğunluğu öncelikli olarak “kullanıcıların bilinçlendirilmesi” (%71) gerektiğini, buna ek olarak da “filtreleme/güvenli internet kullanılması” (%16), “etik davranmayanların şikayet edilmesi” (%8) ve “bazı kişilerin erişiminin yasaklanması” (%6) gibi önlemler alınabileceğini belirtmiştir.

Öğrencilere siber zorbalığın tanımı verilerek, böyle bir durumla karşılaşmaları halinde neler hissedecekleri sorulmuştur. Öğrenciler siber zorbalığın kendilerinde “kızgınlık” (%84), “endişe” (%61), “üzüntü” (%49), “hayal kırıklığı” (%45), “fiziksel olarak kötü hissetme” (%34), “arkadaşlarına farklı davranma” (%31), “evde farklı davranma” (%29), “kendini yalnız hissetme” (%25), “iştah kaybı” (%21), “okulda konsantrasyon bozukluğu” (%20), “okuldan uzaklaşma isteği” (%18), “uyku düzeninde bozukluk” (%18) gibi çeşitli etkilere yol açabileceğini belirtmişlerdir. Bu etkilerden sadece “okulda konsantrasyon bozukluğu” hissinde erkeklerin oranı kızların oranından daha yüksek çıkarken, diğer etkilerin

tümünde kızların oranı erkeklerin oranından yüksek çıkmıştır. Ancak hem toplam etkilenme puanlarının dağılımı açısından (Mann-Whitney U Test, $p=0,112$), hem de ayrı ayrı hislerin cinsiyetlere göre hissedilmesi açısından (hepsi $p>0,05$) cinsiyetler arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Öğrencilerin siber zorbalık davranışının faili ya da mağduru olma durumlarını belirlemek amacıyla, onlara çevrimiçi bazı eylemlere ne sıklıkla uğradıkları ve bu eylemleri ne sıklıkla yaptıkları sorulmuştur. Öğrencilerin “Siber Mağdur/Zorba Ölçeği”nden alabilecekleri en yüksek puan 110, en düşük puan ise 22’dir. Öğrencilerin bu ölçekten aldıkları Siber Zorbalık puanları ortalaması 32 (SS=15) olarak; Siber Mağdur puanları ortalaması 40 (SS=20) olarak bulunmuştur. Siber zorbalıkta bulunma puanları ortalamasının bir standart sapma üstünde olan öğrenciler siber zorba, siber zorbalığa maruz kalma puanları ortalamasının bir standart sapma üstünde olan öğrenciler siber mağdur, hem siber zorbalıkta bulunma hem de siber zorbalığa maruz kalma puanları ortalamalarının bir standart sapma üstünde olan öğrenciler ise siber zorba-mağdur olarak gruplandırılmışlardır. Buna göre öğrencilerin %17’si ($n=34$) siber mağdur, %14,5’i ($n=29$) siber zorba grubunda yer almaktadır. Bu oranlardan siber Mağdur/Zorba olan %7,5’lik ($n=15$) grup çıkarıldığında öğrencilerin %9,5’inin ($n=19$) sadece siber mağdur, %7’sinin ($n=14$) sadece siber zorba olduğu ve tüm örneklemin %24’ünün ($n=48$) bir şekilde siber zorbalık/mağduriyet durumuna dâhil olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Cinsiyete Göre Siber Zorbalığa Dâhil Olma Oranları

Dâhil Olma Durumu	Kız Öğrenci Sayısı	Erkek Öğrenci Sayısı	Toplam Öğrenci Sayısı	Toplam Öğrenci % (N=200)
Sadece Siber Zorba	4	10	14	7
Sadece Siber Mağdur	8	11	19	9,5
Siber Mağdur/Zorba	10	5	15	7,5
Toplam Dâhil Olan	22	26	48	24

Öğrencilerin “Siber Mağdur/Zorba Ölçeği”nden aldığı puanlar cinsiyete göre incelendiğinde, erkeklerin kızlara göre daha fazla siber saldırgan olma eğiliminde oldukları görülmüştür (Mann-Whitney U Test, $p=0,038$). Siber mağduriyet puanları dağılımı açısından ise erkeklerle kızlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür (Mann-Whitney U Test, $p=0,155$).

“Siber Mağdur/Zorba Ölçeği”nde siber mağduriyeti ölçen maddeler tek tek incelendiğinde; öğrencilerin yarısından fazlasının hayatlarında en az bir kere deneyimlediklerini belirttikleri mağduriyetlerin başında “küfür içerikli mesajlar gönderilmesi” (%55), “dalga geçilmesi” (%54) ve “lakap takılması” (%51) gelmektedir (bkz. Tablo 2). Öğrencilerin mağdur olduklarını belirttikleri eylemlerin her birinde cinsiyete göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığı t testi ile incelendiğinde, erkeklerin paylaşılan bilgilerle alay etmeye ve küçük düşürücü ifadeler kullanmaya daha fazla maruz kaldıkları görülmüştür (sırasıyla $p=0,001$ ve $p= 0,043$).

“Siber Mağdur/Zorba Ölçeği”nde siber zorbalığı ölçen maddeler tek tek incelendiğinde; en fazla sayıda öğrencinin hayatında en az bir kere başkalarına yaptığını belirttiği saldırgan eylemlerin başında “başkalarıyla dalga geçme” (%41), “başkalarının paylaştığı bilgilerle alay etme” (%34,5) ve “küfür içerikli mesajlar gönderme” (%34,5) yer almaktadır (bkz. Tablo 2). Bu eylemler cinsiyete göre t testi ile incelendiğinde erkeklerin şifre kırma düzeyinin kız öğrencilerden daha fazla olduğu bulunmuştur ($p=0,05$).

Tablo 2. Cinsiyete Göre En Az Bir Kere Siber Mağdur/Zorba Olan Öğrenci Sayıları ve Toplam Oranları

Maruz Kaldım (en az bir kere)			Siber Eylemler	Ben Yaptım (en az bir kere)		
Kız öğrenci sayısı	Erkek öğrenci sayısı	Toplam (%) (N=200)		Kız öğrenci sayısı	Erkek öğrenci sayısı	Toplam (%) (N=200)
43	47	45	Söylenti çıkarma	18	19	18,5
49	53	51	Lakap takma	27	33	30
38	44	41	Hakaret edici sembol kullanma	17	24	20,5
48	60	54	Dalga geçme	36	46	41
35	56	45	Paylaşılan bilgilerle alay etme	28	41	34,5
38	46	42	Sitelerdeki haberlerle ilgili çirkin yanıtlar yazma	11	24	17,5
37	53	45	Küçük düşürücü ifadeler kullanma	20	30	25
32	32	32	Başkasının kimliğini kullanma	23	23	23
41	45	43	Kimliğini gizleme	32	31	31,5
37	38	37,5	Başkalarının sayfalarına izinsiz	21	31	26

			girme			
43	40	41,5	Şifre kırma	23	31	27
42	42	42	Virüslü dosya gönderme	14	21	17,5
24	31	27,5	İzinsiz videolar gösterme	8	10	9
29	38	33,5	İzinsiz fotoğraf yayınlama	16	24	20
28	29	28,5	Fotoğrafları rencide edici şekilde yeniden düzenleme	17	21	19
24	33	28,5	Karşısındakini cinsel konularda konuşmaya zorlama	8	15	11,5
21	33	27	Sohbet ederken cinsel içerikli semboller kullanma	7	15	11
21	31	26	Cinsel içerikli görüntüler paylaşma	9	10	9,5
48	62	55	Küfür içerikli mesajlar gönderme	33	36	34,5
28	31	29,5	İnterneti karalama aracı olarak kullanma	16	14	15
30	34	32	İnterneti çıkar amaçlı propaganda aracı olarak kullanma	12	13	12,5
25	29	27	İnterneti dolandırıcılık amaçlı kullanma	8	8	8

Öğrencilere siber zorbalığa maruz kaldıklarını düşündüklerinde nasıl bir tutum geliştirdikleri sorulmuştur. Öğrenciler, “karşıdaki kişiden buna son vermesini istedikleri”ni (%74), “çevrimiçi içeriği engelledikleri”ni (%57), “çevrimdışı göründükleri”ni (%54), “okul arkadaşlarına söyledikleri”ni (%44), “gülüp geçtikleri”ni (%38), “durumdan bir şekilde kaçtıkları”ni (%36), “ailelerine söyledikleri”ni (%33), “çevrimiçi bir arkadaşına söyledikleri”ni (%30), “kanıt içeriğini sildikleri”ni (%24), “durumu internet sağlayıcıya bildirdikleri”ni (%24) “hiçbir şey yapmadıkları”ni (%18), “aynı biçimde misilleme yaptıkları”ni (%17), “polise bilgi verdikleri”ni (%16), “çevrimiçi adlarını değiştirdikleri”ni (%16), “öğretmenlerine söyledikleri”ni (%14), “kanıtı basıp başkasına gösterdikleri”ni (%13), belirtmişlerdir. Bu eylemlerin her birinde cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığı t testi ile incelendiğinde, kızların “karşıdaki kişiden buna son vermesini

isteme”ye, erkeklerinse “aynı biçimde misilleme yapma”ya daha eğilimli oldukları bulunmuştur (sırasıyla $p=0,016$ ve $p=0,02$).

Son olarak öğrencilere siber zorbalığa maruz kalan kişinin mağduriyetinin giderilebilip giderilemeyeceği sorulmuştur. Öğrencilerin %41’i mağduriyetin giderilebileceğini, %38’i kısmen giderilebileceğini belirtirken, %21’i ise mağduriyetin giderilemeyeceğini düşünmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada ortaokul öğrencilerinin internet kullanımlarının yüksek olduğu ve interneti en çok sosyal ağlara katılmak için kullandıkları görülmüştür. Öğrencilerin yarısından fazlasının internet aracılığıyla birisiyle tanıştığını belirttiği de dikkate alındığında internetin ergenler için önemli bir etkileşim ortamı olduğu görülmektedir. Öğrenciler internet sayesinde bilgiye kolayca ulaşım ve arkadaşlarla daha sık iletişim kurabilmek gibi çeşitli kazanımlar elde ettiklerini belirtirken, diğer taraftan da internet yüzünden çeşitli sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Siber ortamda tacize uğramanın da bu sorunlar arasında yer aldığı görülmüştür. Öğrencilerin yarısından fazlası sosyal ağlarda bir başka kullanıcıyı sözlü taciz, reklam ve hakaret gibi nedenlerle şikayet ettiğini ve sosyal ağlarda kendilerine gelen bazı arkadaşlık tekliflerini reddettiklerini belirtmiştir. Bu oranlarda cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık görülmezken, nefret gruplarına üye olan erkek öğrencilerin sayısının kız öğrenci sayısından anlamlı ölçüde fazla olduğu dikkate değerdir.

Siber zorbalığa ilişkin tutum ve farkındalıklar konusunda ise siber zorbalıkla ilişkili davranışları kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek oranlarla onayladıkları ortaya çıkmıştır. Kız öğrenciler özellikle “hakaret içeren resim ve videolar paylaşma”, “karşıt fikir ve düşünce topluluğu sayfalarına hakaret mesajları yazma”, “başkalarına ait fotoğrafları paylaşma” ve “birine aşkını ilan etme” davranışlarını erkeklerden anlamlı bir düzeyde daha fazla olumsuzlamaktadır. Buna karşılık erkek öğrenciler ise çevrimiçi ortamda karşı cinsle olan ilişkileri ve karşıt düşüncedeki kişi ve topluluklara (ör. futbol kulübü ve sporcular) yönelik hakaret içeren paylaşımları daha çok kabul edilebilir bulmuşlardır. “Tanışmak için mesaj atma” seçeneği de kızların çoğu tarafından onaylamazken, erkeklerin çoğu onaylamıştır. Bu durum Türkiye toplumunda belirgin olan toplumsal cinsiyet kalıplarının siber ortama da taşınmış olduğunu göstermektedir. Erkekler sosyal ilişkiler konusunda daha atak, gözüpek, hatta kısmen saldırgan davranabilirken, kız öğrenciler daha çekingen, temkinli ve başkalarının haklarının sınırlarını ihlal etmemeye özenli davranacaklarını söylemektedir.

Öğrenciler siber zorbalık durumuyla karşılaşmaları halinde ağırlıklı olarak kızgınlık, endişe ve üzüntü gibi olumsuz duygular yaşayacaklarını belirtmişlerdir. Duygusal etkilerin

tümünde kızların oranı erkeklerin oranından yüksek çıkarken, erkeklerin çoğu duygusal etki olarak “okulda konsantrasyon bozukluğu” seçeneğini işaretlemiştir. Bu durum da yine toplumsal cinsiyet kalıplarının bir sonucu olarak erkeklerin kızlara göre daha az duygusal tepkiler göstermeye çalışması ile açıklanabilir. Duygusal etkilenme olarak belirttikleri “okulda konsantrasyon bozukluğu” seçeneği de kendi özel alanlarından çok yine kamusal alana ilişkin bir durumu ifade etmektedir. Ancak genel etkilenme düzeyleri açısından cinsiyetler arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Araştırma sonucunda öğrencilerin %9,5’inin sadece siber mağdur, %7’sinin sadece siber zorba ve %7,5’inin siber Mağdur/Zorba olduğu bulunmuştur. Tüm örneklemin %24’ü (n=48) bir şekilde siber zorbalık/mağduriyet durumuna dâhil olmuştur. Bu oranlar, siber zorbalığa mağruz kalan öğrencilerin bir kısmının, bu duruma “misille yapmak” yoluyla karşılık verdiğini de göstermektedir. Siber zorbalığa hedef olma ve siber zorbalık uygulama düzeyleri, öğrencilerin cinsiyetlerine göre incelendiğinde, erkeklerin kızlara göre daha fazla siber saldırgan oldukları görülmüştür. Siber zorbalığa maruz kalma durumunda da erkeklerin büyük bölümünün bir başka saldırgan davranışla –“aynı biçimde misilleme yapma”- karşılık vereceklerini söylemeleri dikkate çekicidir. Buna karşılık kız öğrencilerin çoğunun, misilleme yapmak yerine karşıdaki kişiden buna son vermesini istemeye eğilimli oldukları görülmüştür. Bu bulgular, literatürde erkeklerin siber zorbalık uygulama oranlarının kızlardan daha yüksek olduğunu gösteren araştırmalarla tutarlıdır (Bayar, 2010, s. 90; Karlıer Soydaş, 2011, s. 61; Türkileri, 2012, s. 36; Serin, 2012, s. 109; Manap, 2012, s. 78). Ancak siber zorbalığa maruz kalma açısından erkeklerle kızlar arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür.

Öğrencilerin çoğunluğu internet kullanımında bazı etik/ahlaki kurallara uyulması gerektiğini düşünürken, kız öğrenciler erkek öğrencilere oranla etik kuralları daha fazla önemsemektedir. İnternet kullanıcılarının etik davranmasının sağlanması için hem kız hem de erkek öğrencilerin çoğunluğu, öncelikli olarak kullanıcıların bilinçlendirilmesi gerektiğini düşünürken erişimin yasaklanması gerektiği durumlar olduğunu düşünen öğrenci oranı oldukça azdır. Öğrencilerin bilgisayar ve internet kullanım oranlarının yüksek olduğu Ankara ilinde öğrenciler, yasaklayıcı ‘önlemleri’ desteklemediklerini söylemektedir. Bu da dijital yerli olarak adlandırılan bu kuşağın, yasaklayıcı ‘önlemlere’ karşı tavrını göstermesi açısından önemlidir.

Bu bulgular, ergenlerin internette yaşayabileceği risklerle mücadelede yasaklayıcı önlemler yerine bilinç ve farkındalık artırıcı çalışmaların daha faydalı olacağını desteklemektedir. Siber zorbalıkla mücadele edilirken varılmak istenen hedef, ergenleri ve

gençleri internet teknolojisinden uzaklaştırıp içerik üretmek konusunda kaygılar yaşamalarına yol açmak değil, bilinçli içerik üretimini teşvik etmek olmalıdır (Baştürk Akca, Sayımer, Balaban Salı ve Başak, 2014, s. 28). Prensky'nin (2001, s. 3) de vurguladığı gibi teknoloji geliştikçe günümüzün dijital yerlilerini geleneksel yasaklayıcı yöntemlerle eğitmek ya da onların teknolojiden vazgeçip geriye dönmesi çok olası görünmemektedir. Bu bağlamda Yeni Medya Okuryazarlığı dersi aracılığıyla çocukların, teknik becerilerin yanı sıra hem kendi ürettikleri içeriğin etik boyutu konusunda eğitilmeleri, hem de başkalarının ürettiği içeriğin güvenilirliğini ve amacını eleştirel anlamda değerlendirebilme becerisini kazanmaları oldukça önemlidir. Ergenlerin internet etiği konusunda bilgilendirilerek etik kuralları önemsemeleri sağlandığında, hem saldırgan davranışların azaltılması hem de riskli durumlara karşı kendilerini koruyacak öz yetenekleri kazanmaları mümkün olabilecektir.

Kaynaklar

- Arıca, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoğlu, A., Saribeyoğlu, S., Çıplak, S., Yılmaz, N. and Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, 11(3), 253-261.
- Baştürk Akca, E., Sayımer, I., Balaban Salı, J. ve Başak, B. E. (2014). Okulda siber zorbalığın nedenleri, türleri ve medya okuryazarlığı eğitiminin önleyici çalışmalarındaki yeri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi (EJOIR)*, Cilt 2, Ağustos Özel Sayısı, 17-30.
- Bayar, Y. (2010). *Okul sosyal iklimi ile geleneksel ve sanal zorbalık arasındaki ilişkiler: Genellenmiş akran algısının aracı rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Ankara.
- Çetin, B., Yaman, E. and Peker, A. (2011). Cyber victim and bullying scale: A study of validity and reliability. *Computers & Education*, 57(4), 2261-2271.
- Çifçi, S. (2010). *Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin sanal zorbalık düzeyleri ile empatik eğilim düzeyleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Tokat.
- Çivilidağ, A. ve Cooper, H. T. (2013). Ergenlerde siber zorba ve öfkenin incelenmesi üzerine bir araştırma: Niğde ili örneği. *International Journal of Social Science*, 6(1), 497-511.
- D'Auria, J. P. (2014). Cyberbullying resources for youth and their families. *Journal of Pediatric Health Care*, 28(2), e19-e22. Advance online publication. doi:10.1016/j.pedhc.2013.11.003
- Erdur-Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*, 27, 31-42.
- Haddon, L. and Livingstone, S. (2012). EU kids online: National perspectives, *EU Kids Online*, The London School of Economics and Political Science, London.
- Karlier Soydaş, D. (2011). *Ergenlerde ebeveyn izlemesi, sanal zorbalık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin cinsiyete göre incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Ankara.
- Kofoed, J. and Ringrose, J. (2012). Travelling and sticky and affects: Exploring teens and sexualized cyberbullying through a Butlerian-Deleuzian-Guattarian lens. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 33(1), 5-20.

- Langos, C. (2012). Cyberbullying: The challenge to define. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 15(6), 285-289.
- Manap, A. (2012). *İlköğretim ikinci kademe öğrencileri ve siber zorbalık: Samsun ili örneği*. Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Samsun.
- Patchin, J. and Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyber bullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.
- Peker, A. (2014). Ergenlerin siber zorbalıkla başa çıkma davranışlarının cinsiyet ve sınıf düzeyi açısından incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 1(1).
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants, *On the Horizon*, 9 (5), 1-6.
- Ólafsson, K., Livingstone, S. and Haddon, L. (2014). *Children's use of online technologies in Europe: A review of the European evidence base*. LSE, London: EU Kids Online. Revised edition.
- Serin, H. (2012). *Ergenlerde siber zorbalık / siber mağduriyet yaşantıları ve bu davranışlara ilişkin öğretmen ve eğitim yöneticilerinin görüşleri*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enst., İstanbul.
- Slonje, R., Smith, P. K. and Frisen, A. (2013). The nature of cyberbullying and strategies for prevention, *Computers in Human Behavior*, 29(1), 26-32.
- Topçu, Ç. (2008). *The relationship of cyber bullying to empathy, gender, traditional bullying, internet use and adult monitoring*. Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Ankara.
- TÜİK (2013). *06-15 Yaş grubu çocuklarda bilişim teknolojileri kullanımı ve medya*. Haber bülteni no:15866, 22 August 2013.
- TÜİK (2014). *Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması*. Haber bülteni no: 16198, 22 August 2014.
- Türkileri, N. (2012). *Ergenlerde sanal zorbalık: Nedenlerine ilişkin algılar, duygusal tepkiler ve baş etme yöntemleri ile zorbalık statüleri arasındaki ilişkiler*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Ankara.
- Vandebosch, H. ve Van Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims, *New Media and Society*, 11, 1349-1371.